

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2024]

Serpil ERSÖZ

<https://orcid.org/0000-0002-9700-3747>

Doç. Dr.

serpilersoz@yahoo.com

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

<https://ror.org/053f2w588>

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Türkçede Benzetme (Asimilasyon) Türleri

Types of Assimilation in Turkish

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 20.06.2024

Kabul Tarihi | Date Accepted: 20.08.2024

Yayın Tarihi | Date Published: 30.08.2024

Atıf | Citation

Ersöz, S. (2024). Türkçede Benzetme (Asimilasyon) Türleri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(2), 1121-1132. <https://doi.org/10.34083/akaded.1502858>

Ersöz, S. (2024). Types of Assimilation in Turkish. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(2), 1121-1132. <https://doi.org/10.34083/akaded.1502858>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme Review Reports	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) Double-blind. (Two External Referees)
Etik Beyan Ethics Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur Ethical principles were followed during the preparation of this study
Etik Kurul Belgesi Ethics Committee Approval	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir Article does not require an Ethics Committee Approval.
Katkı Oranı Beyanı Author Contributions	Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir Author's contribution rates to the study are equal.
Etik Bildirim Complaints	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Benzerlik Taraması Similarity Checks	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans Copyright & License	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International

© Serpil ERSÖZ | Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International

Öz

Evrensel bir ses olayı olan benzetme, çok genel olarak bir söz zincirindeki seslerin birbirlerini etkilemesi ve bunun sonucunda da etkileşime giren sesin ya da seslerin değişmesi olarak açıklanabilir. Türkçedeki bütün gramer kitaplarında mutlaka ele alınan konulardan biridir. Yapılan uygulamalı çalışmalarda da pek çok benzetme örneğine rastlanmakta ve tespit edilen örnekler mevcut sınıflandırmalar temelinde incelenmektedir.

Ağız araştırmaları gibi uygulamalı çalışmalarda elde edilen veriler, mevcut tanımların ve sınıflandırmaların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Makale kapsamında öncelikle benzetme ve benzeşme terimlerine değinilmiş, ikisinin birbirinden farklı ses olaylarını karşıladığı belirtilmiştir. Ardından da Osman Nedim Tuna'nın yaptığı tasnif esasında yeni verileri de kapsayacak bir sınıflandırma oluşturulmaya çalışılmıştır. Buna göre; 1. Ses Türüne Göre (ünlü, ünsüz, ünlü-ünsüz benzetmeleri), 2.Fonetik Özelliklerine Göre (ötümlülük, süreklilik, artlık, damak, dudak ... vb benzetmesi), 3. Benzetmenin Uzaklığına Göre (yakın, uzak), 4. Benzetmenin Derecesine Göre (tam, yarı), 5. Benzetmenin Yönüne Göre (tek yönlü, çift yönlü), 6. Benzetmenin Kalıcılığına Göre (kalıcı, geçici), 7. Benzetmenin Cümledeki Yerine Göre (kelime içinde, kelimeler arasında) ve 8. Bağıntılı Benzetme olmak üzere 8 grup oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, asimilasyon, benzetme, benzeşme.

Abstract

Assimilation as a universal phonetic event can be explained in a general sense as the sounds in a chain of words influencing one another, as a result of which the interacting sound or sounds change. This topic is one of the issues absolutely addressed in all grammar books in Turkish. In practical studies conducted, many examples of assimilation are provided, and the examples given are examined on the basis of available classifications.

Data obtained in applied studies such as dialect research necessitate the development of current definitions and categorizations. Within the scope of the article, first of all, the terms elision and assimilation were discussed, and it was explained that the two terms refer to different phonetic events. Then, a new classification including new data was attempted to be developed on the basis of the classification made by Osman Nedim Tuna. Accordingly, 8 groups were formed according to: 1. Type of Sound (vowel, consonant, vowel-consonant assimilations), 2.Phonetic Characteristics (voiced, continuous, back, palatal, labial, etc. assimilations), 3. Distance of the Assimilation (near, far), 4. Degree of Assimilation (total, partial), 5. Direction of Assimilation (one-way, two-way), 6. Stability of Assimilation (stable, variable), 7. Place of Assimilation in the Sentence (within the word, between words), and 8. Related Assimilation.

Keywords: Turkish, Turkic languages, assimilations.

Giriş

Konuşma dilinde veya yazı dilinde rastlanan *asimilasyon*, evrensel bir ses olayıdır. Diğer dünya dillerinde olduğu gibi Türkçede de örneklerine yaygın bir şekilde rastlanır. Yazılı ve sözlü dildeki *asimilasyon* olaylarına, hemen hemen hazırlanan tüm Türkçe gramerlerde yer verilir. Kimi çalışmalar bu konuda oldukça detaylı bir inceleme sunarken kimi çalışmalarda ise konu yüzeysel olarak ele alınır. İşte bu makale, Türkçedeki uygulamalı çalışmalardan hareketle, *asimilasyon* türlerini belirlemek ve kapsamlı bir sınıflandırma sunabilmek amacıyla hazırlanmıştır.

Assimilation terimi, Türkçe Sözlük'te *benzeşme* maddesi ile yer almakta ve “Kelime içinde, yan yana düşen iki sestem birinci sesin ikincisinin etkisiyle değişmesi, dönüşme, asimilasyon” (Türkçe Sözlük, 2019, s.309) şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı yerde konu ile ilgili “*çarşanba > çarşamba, yurt-daş > yurttaş, o + bir > öbür vb.*” örnekleri de verilmektedir. Bu tanımın yetersiz olduğu görülmektedir. Çünkü buna göre asimilasyon, sadece “yan yana” olan sesler arasında ve “birinci sesin ikinci sesi etkilemesi” şeklinde olabilmektedir. Oysa ki durumun böyle olmadığı literatürde zaten malumdur.

Jean Deny, *asimilasyon* terimini *gibileşme, gibileşirlik, gibleşirlik, benzeşme, benzeşirlik* sözcükleriyle karşılamaktadır (Deny, 1941, s. 96, 140).

Muharrem Ergin, *benzeşmeyi* “Bir gramer birliğinde bir kelimedede bazan yan yana gelen veya biraz aralıklı olarak bir arada bulunan iki sestem birinin diğerine tesir ederek onu kendisine benzettiği, böylece iki sesin birbirine benzeştiği görülür” (Ergin 2009, s. 52) şeklinde açıklar. Ardından Türkçede beş çeşidi olduğunu söyler: “1. Seda bakımından benzeşme, 2. teşekkül noktası bakımından benzeşme, 3. temas derecesi bakımından benzeşme, 4. nazal olma bakımından benzeşme, 5. düzlük yuvarlaklık bakımından benzeşme” (Ergin 2009, s. 52). Ergin ayrıca, yakın ve uzak benzeşmeden bahsederek bunların sesler arasındaki mesafe ile ilgili oluşuna değinir (Ergin, 2009, s. 53).

Ergin, *seda bakımından benzeşme* örneği olarak *ağaç + da > ağaçta* örneğini verir. Bu örnek için “sedasız ç sesi sedalı d sesini t yapar” der. *Teşekkül noktası bakımından benzeşmeye yaz-* fiili üzerinden örnek verir. *Yaz-* fiili görülen geçmiş zaman eki *-dı/-di* şeklinden yalnızca *-dı* ekini alır. Yine bu konu için *anbar, penbe, çarşanba, perşenbe* kelimelerindeki *n*'lerin *m* olması örneklerini de verir. *Temas derecesi bakımından benzeşme* için *ayak+a > ayağa* örneğini, *nazal olma bakımından benzeşme* için *ben>men* örneğini, *düzlük yuvarlaklık bakımından benzeşme* için *gelüp>gelip* örneğini verir (Ergin, 2009, s. 53).

Tahsin Banguoğlu, *benzeşme* konusunu, birbirlerini etkileyen seslerin ünlü ve ünsüz oluşlarını dikkate alarak sınıflandırır. Buna göre 1. *seslilerin benzeşmesi*, 2. *seslilerle sesdeşlerin benzeşmesi*, 3. *sesdeşlerin benzeşmesi* şeklinde üç başlık oluşturur. Daha sonra her bir başlığı kendi içinde şöyle detaylandırır ve açıklar (Banguoğlu, 1974, s. 78-113):

1. Seslilerin Benzeşmesi

1.1. Dil benzeşmesi: Kelimelerdeki kalınlık-incelik uyumunu sağlar.

- 1.2. Dudak benzeşmesi: Kelimelerdeki düzlük-yuvarlaklık uyumunu sağlar.
2. Seslilerle Sesdeşlerin Benzeşmesi: Bunlar kurallı veya rastlantılı olurlar. Aşağıdakilerin ilk ikisi sesleşme, son üçü boğumlanma benzeşmeleridir.
 - 2.1. İçseste ünlüleşme: *katun>kadın, otag>oda, çatır>çadır, açığ>acı, apa>aba.*
 - 2.2. Sesdeşlerde atlama: İnce ünlülerle ince ünsüzlerin, kalın ünlülerle kalın ünsüzlerin hece kurmasıdır: Örn. *gök, gağa.*
 - 2.3. Seslilerde darlaşma: *g, ğ, y* sesleri çevrelerindeki geniş sesliler üzerinde daraltıcı etki yaparlar: *yégen, éyi, bekleyen, bozmeyan, yokarı>yukarı, güzel>güzel.*
 - 2.4. Seslilerde incelme: “Öndamak ve diş eti seslerinden *y, ç, ş* sesleri, çevrelerindeki sesliler üzerinde inceltici etki yaparlar” (Banguoğlu, 1974, s. 100): *pış->pış-, bıç->bıç-, yaşıl>yeşil, ayıt->eyit-.*
 - 2.5. Dudak seslerinin benzeşmesi:
 - 2.5.1. Yuvarlaklaşma: *bıçuk>buçuk, bedük>böyük>büyük, pınar>punar, divar>duvar.*
 - 2.5.2. Düzleşme: *fursat>fırsat, furun>fırın, pondiko>funduk>fındık.*
 - 2.5.3. Dudaksılaşma: Yuvarlak ünlülerin yanındaki ünsüzlerin dudak seslerine dönmesidir: *koğa>kova, sovan, tavuk, güvey, dövmek, ovmak; donuz>domuz, koşu>komşu, koşur al>kumral, oñurga>omurga.*
3. Sesdeşlerin Benzeşmesi
 - 3.1. Sesleşme Benzeşmesi: Ünsüz uyumunu oluşturur: *kuşku, üstün, bağçe>bahçe, vodka>votka, tadvik>tetkik; yuwga>yufka, öwge>öfke, izdemek>istemek; çarp-tı, raf-tan, yet-ki, ev-ci.*
 - 3.2. Boğumlanma benzeşmesi:
 - 3.2.1. Dudaksılaşma: *anbar>ambar, canbaz>Cambaz; onbaşı>ombası, doksan beş>doksan beş.*
 - 3.2.2. Genizsileşme: *yanlış>yannış, karannık, annatmak, önnük; binmek>minmek, ben>men, benefşe>menekşe.*
 - 3.2.3. Damaksılaşma: *engel>engül, yenge>yenge, süngü>süngü, çekingen>çekingen.*
 - 3.3. Ayrışma

Böylece Banguoğlu pek çok ses değişmesini açıklayan Türkolojideki en detaylı sınıflandırmalardan birini yapmış olur. Ancak bu sınıflandırma yalnızca fonetik yapıya odaklanmıştır. Benzetmedeki mesafe, yön gibi diğer hususlar, ana başlıklara taşınmadığı için göz ardı edilmiştir.

Zeynep Korkmaz *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde *benzeşme* terimini “Kelime içindeki bir sesin, boğumlanma noktası veya niteliği bakımından yan yana veya aralıklı duran bir başka sesle benzer veya eş duruma getirilmesi olayı” şeklinde tanımlanır ve şu örnekleri sıralar: “var-dur>var-dır, o+bir>öbür, pantolon>pantolon, haste>hasta, çarşamba>çarşamba, sünbül>sümbül vb” (Korkmaz, 2003, s. 41). Korkmaz aynı yerde

daha sonra benzeşmenin niteliği bakımından *yarı benzeşme*, *tam benzeşme*, *yakın benzeşme*, *uzak benzeşme*, *ilerleyici benzeşme*, *gerileyici benzeşme* türlerinin adlarını anar ve bunlardan yalnızca *yarı benzeşme*, *ilerleyici benzeşme* ve *geri benzeşme* hakkında bilgi verir.

Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde *asimilasyon* için *benzeşim* terimini kullanır ve maddeyi şöyle açıklar: “Bir sesin söz zincirinde kendisinden önce ya da sonra gelen bir başka sesle birlikte bulunmasından doğan ve birinden öbürüne özellik aktarımı yoluyla gerçekleşen değişim (örn. Türkçe’de /git-di/nin /gitti/ olması). Dillerin değişim sürecinde benzeşim önemli bir yer tutar: Türkçe’de *öyle* (<o+ile), *öbür* (o+bir) gibi birimler benzeşim ürünüdür.” (Vardar, 2002, s. 38).

Yayınlanmamış Türk Dili Ders Notları’nda Osman Nedim Tuna *benzetmeyi* şöyle tanımlar: “*Bir konson veya vokalin, kendisinden önceki veya sonraki konson veya vokale, kendi vasıflarını geçirmesidir. Yani kendisine benzetmesidir*”. Ardından konu ile ilgili çeşitli unsurları dikkate alan bir tasnif yapar. Banguoğlu’nun tasnifindeki gibi etkileşen seslerin ünlü ve ünsüz olmasına değil, etkileşim ile ilgili diğer hususlara odaklanır:

1. Fonetik Özelliklerine Göre:

- 1.1. Ötümlülük-ötümsüzlük benzetmesi: Benzetenin benzeyene kendi ötümlülük-ötümsüzlük vasfını geçirmesidir. Örn. *bıçgu>bıçkı*, *ağsak>aksak*, *ögsüz>öksüz*, *kızkan->kıskan-*.
- 1.2. Artlık-önlük: Benzetenin, benzeyene kendi vasfı olan önlük-artlık vasfını geçirmesidir: *harp>harp* “*harbi*”, *harf>harf* “*harfi*”, *skelet >iskelet*, *sakil>sakil*, *akide>akide*.
- 1.3. Süreklilik-süreksizlik benzetmesi: *ağırçak>ağırşak*, *gençlik>genşlik*, *kalayık>halayık*, *hûşâb>hoşaf*.
- 1.4. Damaklılık (y’leşme) benzetmesi: *yayla>yayla*, *manyak>manyak*, *kumanya >kumanya*.

2. Boğumlanma (Çıkış) Yerine Göre:

- 2.1. Dudak benzetmesi: *böğürek>bögrek>böbrek*, *beniğ>benim*, *biziğ>bizim*.
- 2.2. Damak benzetmesi: *monla>molla*, *tepme>tekme*.

3. Benzetmenin Uzaklığına Göre:

- 3.1. Yandaş benzetme: Bir konsonun, yanındaki bir konsonu kendisine benzetmesidir: *dinle->dinne-*, *açlık>aşlık*.
- 3.2. Uzak benzetme: *şoson>şoşon*, *şemsiyye>şemşiye*, *beniğ>benim*.

4. Derecesine Göre Benzetme:

- 4.1. Tam benzetme: *şemsiyye>şemşiye*, *kırp->kırk-*, *bögrek>böbrek*, *biletçi>bileççi*.
- 4.2. Yarı benzetme: *bıçgu>bıçkı*, *sekiz on>seksen*, *penbe>pembe*, *kızkanç>kıskanç*.

5. Yerine Göre Benzetme:

- 5.1. İlerlek benzetme: Benzetenin benzeyenden önce gelmesine denir: *agırçak>ağırşak, şoson>şoşon*.
- 5.2. Gerilek benzetme: Benzetenin benzeyenden sonra gelmesine denir: *basturma>pastırma, gidon>didon, kızkanç>kıskanç, sığın>ziğin, smaridi>izmarit*.
6. Karşılıklı Benzetme (Benzeşme): *takye>takke, çimtük>çimtik>çimçik>çimcik>cimcik*.
7. Bağıntılı benzetme: *İzde->isde->iste- (dissimilation+asimilation), cübbe>cüpbe>cüppe, kızgan->kısgan->kıskan-, kıcık>kıcık>gıcık, yapçan>yaşan>yavşan*.

Görüldüğü gibi Banguoğlu'ndan sonra Osman Nedim Tuna'nın tasnifi, en kapsamlı sınıflandırma durumundadır. Ancak Türkolojide, bugüne kadar yapılan ağız araştırmaları gibi uygulamalı çalışmalarda elde edilen sonuçlar, bu tasnifin biraz daha geliştirilmesini gerekli kılmıştır.

Türkçede Benzetme Türleri

Bu kısımda benzetmenin türlerini listelemeden önce onun unsurlarından ve ardından da *benzetme* ile *benzeşme* arasındaki farklardan bahsedilecektir.

Benzetmede üç temel unsur vardır (Pavlik, 2009):

1. Asimile olacak olan ses (=target, asimilee): *Hedef, benzetilen (ses)*.
2. Asimileye sebep olan ses (=trigger, assimilator): *Tetik, benzeten (ses)*.
3. Asimile olacak sesin, asimilasyondan sonra aldığı şekil: *Benzetilmiş (ses)*.

Yukarıdaki bu terminoloji *ambar* (<*anbar*) sözü için şöyle uygulanabilir:

1. Hedef ses: /n/
2. Tetik ses: /b/
3. Benzetilmiş ses: /m/

Asimilasyon karşılığında bugünkü Türkolojide yer alan en yaygın terim *benzeşme*'dir. Osman Nedim Tuna ise *benzetme* terimini tercih etmiştir. Çünkü Tuna, *benzeşme* ve *benzetme*'yi ayrı ses olaylarını göstermek için kullanılmıştır. *Benze-* fiil kökünden -ş- işteşlik ekiyle türetilen kelime (=benzeşme) benzeme işinin *karşılıklı yapıldığını* bildirir. Tıpkı *çarp-* fiilinden türetilen *çarp-ış-* sözünde olduğu gibi iş *karşılıklı* yapılmıştır ve yapılan bu işten her iki taraf da etkilenmiştir. *Benze-* fiil kökünden -t- ettirgenlik ekiyle türetilen kelime (=benzetme) ise benzeme işinin karşı tarafa *yaptırıldığını* yani *benzeme işinden karşı tarafın etkilendiğini* bildirir. Tıpkı *çarp-* fiilinden türetilen *çarp-ıt-* sözünde olduğu gibi işten *sadece karşı taraf etkilenmiştir*.

Dolayısıyla *benzetme* terimiyle, tetik ses(ler)in kendini değiştirmeksizin hedef ses(ler)i etkilediği bir ses olayı düşünülür. *Benzeşme* terimiyle ise hedef ve tetik seslerin karşılıklı olarak birbirini etkilediği ve bunun sonucunda ikisinin de değiştiği bir ses olayı düşünülmektedir. Her iki unsur da birbirinden etkilenmiş, birbirlerinin bütün ya da bazı

özelliklerini almış ve artık her ikisi de yeni bir ses olacak şekilde değişmiştir. Örneğin bir ses dizgesinde A sesi B sesini, B sesi de A sesini etkilemiştir. Bunun sonucunda her iki ses de birbirinden bazı özellikleri alarak değişmiş, artık öncekinden farklı bir ses hâline gelmiştir. Etkileşimden önceki A sesi artık A^B olmuştur, etkileşimden önceki B sesi de artık B^A olmuştur (Pavlik, 2009, s. 9):

AB etkileşime girer: $A \leftrightarrow B > A^B B^A$

Osman Nedim Tuna da aynı düşüncelerle benzeşmeyi benzetmenin bir alt grubu olarak ele almıştır. Ancak günümüz Türkiye Türkolojisinde bu ayrıma dikkat edilmeksizin hepsine birden *benzeşme* dendiği görülmektedir. Bu da literatürde karmaşaya yol açmaktadır.

Tuna'nın yapmış olduğu tasnifle ilgili ekleme ve düzenleme önerilerimiz ise şunlardır:

1. Osman Nedim Tuna, tasnifinde yönü bakımından benzetmeyi *ilerlek* ve *gerilek* olarak iki çeşit göstermiştir. Ancak Türkçedeki uygulamalı çalışmalarda tek yönlü benzetmeye ilaveten iki yönlü benzetmelerin de var olduğu görülmektedir. Fakat neredeyse hiç incelenmediği için bu tür örnekler Türkçede yokmuş gibi görünmektedir.

Örneklere bakıldığında *iki yönlü benzetmelerin* de kendi içinde üçe ayrıldığı anlaşılır: *İkiyanlı benzetme*, *çifte benzetme* ve *karşılıklı benzetme*. İkiyanlı benzetme, “bir söz zincirinde orta hece durumundaki sesin, kendisinden önce ya da sonra gelen seslere doğru gerçekleştirdiği özellik aktarımıdır” (Ersöz, 2020, s. 56). Burada bir tetik ses, her iki yanındaki sesi de hedef almaktadır:

Benzetilen (Hedef) \leftarrow Benzeten (Tetik) \rightarrow Benzetilen (Hedef)

emanet > *amanat* (Ersöz, 2020, s. 56)

$e \leftarrow a \rightarrow e$ > *a - a - a*

Bu kısımda verilecek *çorbo ol-* “çorba olmak” ve *sıgordo ol-* “sigorta olmak” (Ersöz, 2020, s.56) örnekleri de, yukarıdaki gibi *ikiyanlı tam benzetme* örneğidir.

Çifte benzetme ise “söz zincirinde orta hece durumundaki bir sesin kendisinden önce ve sonra gelen birbiriyle aynı özellikteki seslerin etkisi altında kalarak değişime uğramasıdır” (Ersöz, 2020, s. 56). Burada bir hedef ses, sağındaki ve solundaki iki farklı tetik ses tarafından etkilenmektedir:

Benzeten (Tetik) \rightarrow Benzetilen (Hedef) \leftarrow Benzeten (Tetik)

azerbaycan > *azarbaycan* (Ersöz, 2020, s. 56)

$a \rightarrow e \leftarrow a$ > *a - a - a*

gétti o ki > *gédđi ö ki* “gitti o ki” (Ersöz, 2020, s.56)

$i \rightarrow o \leftarrow i$ > *i - ö - i*

Yukarıdaki örneklerden birincisi *çifte tam benzetme*, ikincisi ise *çifte yarı benzetme* örneğidir.

Osman Nedim Tuna'nın *karşılıklı (benzeşme)* adı altında gösterdiği tür de aslında benzetmenin yönü ile ilgilidir. Aynı iki ses arasında hem ilerleyici hem gerileyici, yani *karşılıklı* bir benzetme olur. Bu türde etkileşime giren seslerden her ikisi de hem tetik hem de hedef sestir:

$$A \Leftrightarrow B > A^B B^A$$

kelimnerime “gelinlerime” (Tadash, 2012, s.122) sözcüğü buna örnek verilebilir. Buradaki *benzetme* /n/ ve /l/ sesleri arasında gerçekleşmiştir. Her iki ses de karşılıklı olarak birbirini etkilemiş ve sonuçta her ikisi de değişmiştir.

Türkçede yaygın olarak bilinen *o+bir>öbür* bu türden, uzak bir benzetmedir.

$$o \text{ bir} > \text{öbür}$$

$$o \Leftrightarrow i > \text{ö-ü}$$

Böylesi kalıcı örnekler yanında geçici türden olanlar da bulunmaktadır. Yukarıda verilen *kelimnerime* sözcüğü ile *tümnügüdän* “deliğinden” (Tadash, 2012, s.122) sözcüğü buna örnek olarak verilebilir:

$$\text{kelinlerime} > \text{kelimnerime} \quad \text{tünlüküden} > \text{tümnügüdän}$$

$$n \Leftrightarrow l > mn$$

$$n \Leftrightarrow l > mn$$

Karşılıklı olduğu için bunlara *benzeşme* denebileceğinden yukarıda bahsedilmiştir.

Sonuç olarak Türkçedeki yönü bakımından benzetme, üç türdür: 1) ilerleyici, 2) gerileyici ve 3) iki yönlü benzetme (benzeşme).

2. Dilde tespit edilen bazı benzetmeler kalıcı, bazıları da geçici türden benzetmelerdir. Bugünün geçici benzetmeleri, yarımın kalıcı benzetme adaylarıdır. Bu sebeple yeniden düzenlenmeye çalışılacak sınıflandırmada bu duruma da dikkat etmek gerekecektir. Kalıcı benzetmeler, bugün artık yazı dilinde kabul görmüş türden benzetmelerdir. Türkçedeki örneklerinden bazıları şunlardır: *takye>takke*, *basturma>pastırma*, *ögsüz>öksüz*, *çünki>çünkü*. Geçici benzetmeler ise, yazı dilinde kabul görmeyen, genellikle konuşma diliyle sınırlı kalan benzetmelerdir. Örneklerinden bazıları şunlardır: *şemsiye > şemşiye*, *dinle->dinne-*, *anla->anna-*, *ezan>ezen*, *haber>heber*, *aslında>assında*.

3. Makalede sunulan diğer bir öneri benzetmenin, yüzey yapıdaki (sentagmatik dizilimdeki) yeri ile ilgilidir. Türkçede benzetmeler, hem tek bir kelime içinde hem de kelimeler arasında gerçekleşebilir. Türkiye’de son yıllarda yapılan çalışmalarda bu konuya dikkat edildiği ve ikisinin birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Farklı iki kelime arasındaki benzetmeyi gösterirken hedef ses ile tetik ses arasına bir tire (-) işareti konmaktadır. Bu işlem, meydana gelen ses olayında ilgili seslerin yüzey yapıdaki mesafeleri hakkında bilgi vermektedir. Aşağıda birkaç örnek sunulmuştur:

ç-y>ç-ç: üç çüs “üç yüz” (Ersöz 2020, s. 56)

m-v>m-m: adım merilmedi “adım verilmedi”, kim murusa “kim vurursa”, üzüm makdinde “üzüm vaktinde” (Gülsevin, 2002, s. 60)

n-l>n-n: bin nira “bin lira” (Gülsevin, 2002, s. 59), odul lazım “odun lazım” (Ersöz, 2020, s.56)

n-b>m-b: om beş “on beş”, om bir “on bir” (Gülsevin, 2002, s. 59)

ş-c>ş-ş : beş şan “beş can” (Ersöz, 2020, s.56)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, aslında bir ses zincirinde, benzetmeye konu olan sesler birbirinin ardı sıra gelse bile yüzey yapıdaki durumu yansıtmak amacıyla ilgili sesler arasına “-“ işareti konarak benzetme başlığı altında incelenmektedir.

Tüm bu eklemelerle birlikte Türkçedeki benzetme türleri şöyle sınıflandırılabilir:

1. Ses Türüne Göre

- 1.1. Ünlü benzetmesi (=vocalic assimilation): Ünlüler arasında olan benzetmedir: *emanet>amanat*.
- 1.2. Ünsüz benzetmesi (=consonantal assimilation): Ünsüzler arasında olan benzetmedir: *yanlış>yannış*.
- 1.3. Ünlü-Ünsüz benzetmesi (=vocalic-consonantal assimilation): Ünlüler ile ünsüzler arasında olan benzetmedir: *baba>buba*.

2. Fonetik Özelliklerine Göre

Ünlülerin ve ünsüzlerin çeşitli fonetik bakımlardan birbirlerine benzemeleri ile ilgilidir. Etkileşimde, seslerin ötümlü, ötümsüz, sürekli, süreksiz, art, ön, damak, dudak, geniş, dar veya düz olma gibi fonetik özellikleri etkilidir. Bunlar, tetik ve hedef sesler arasındaki benzetmenin ilgili olduğu fonetik özelliğe göre çeşitlenebilir. Her bir benzetme türü, ilgili ses özelliğine göre ayrı ayrı gruplandırılabilir:

Ötümlülük Benzetmesi: İki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzler, bu etkiyle ötümlü hâle geçerler . Banguoğlu bunu “içseste ünlüleşme” olarak adlandırır (Banguoğlu, 1974, 93). Onun verdiği örnekler burada sıralanabilir: *katun>kadın, otag>oda, çatır>çadır ... vb*

Ötümsüzlük Benzetmesi: *bıçgu>bıçkı, ağsak>aksak, ögsüz>öksüz, kızkan->kıskan-*.

Sürekli Benzetmesi: *ağırçak>ağırşak, gençlik>genşlik, hûşâb>hoşaf*.

Artlık Benzetmesi: *akıde>akide, haber>habar*.

Önlük Benzetmesi: *general+belirtme he>generali, harp+belirtme he>harbi*

Damak Benzetmesi: *yangın>yağın, mahalle>mağalle, ödle>öğle*.

Dudak Benzetmesi: *doğuz>domuz, anbar>ambar, monla>molla; böğürek>böğrek>böbrek, beniğ>benim, seniğ>senin, biziğ>bizim, gayınboba “kayınbaba”* (Ersöz, 2020, s.74), *dövründe “devrinde”* (Ersöz, 2020, s.75), *sarmusah “sarmısak”* (Ersöz, 2020, s.75).

Darlık Benzetmesi: *baar- “bağrmak”* (Ersöz, 2020, s.62), *oriya “oraya”* (Ersöz, 2020, s.57).

Düzlük Benzetmesi: *kötü insan “kötü insan”* (Ersöz, 2020, s.60).

3. Benzetmenin Uzaklığına Göre

Bu benzetme türünde, hedef ve tetik ses arasındaki mesafe dikkate alınır. Hedef ve tetik sesin birbiri ile sınır olması, arada başka bir ses bulunmaması durumunda yakın benzetme, aralarında mesafe olması ya da başka sesler olması durumunda ise uzak benzetme söz konusudur.

- 3.1. Yakın benzetme (=contact assimilation): *dinle->dinne-, açlık>aşlık, aır>aar “ağır”, muacir>maacir “muhacir”.*
- 3.2. Uzak benzetme (=Distant -long-distance- assimilation): *şemsiyye>şemşiye, beniğ>benim, üç yıl “üç yıl”* (Ersöz, 2020, s.54).

4. Benzetmenin Derecesine Göre

Tetik sesin hedef sesi her bakımdan tıpatıp kendine benzetmesi, tam benzetme; özelliklerinden yalnızca bir ya da birkaç tanesini hedef sese geçirmesine ise yarı benzetme denir.

- 4.1. Tam benzetme (=complete assimilation): *şemsiyye>şemşiye, kırp->kırk-, böğrek>böbrek, bileççi>bileççi, sekiz on>seksen.*
- 4.2. Yarı benzetme (=partial assimilation): *bıçgu>bıçkı, penbe>penbe, kızkanç>kızkanç.*

5. Benzetmenin Yönüne Göre

5.1. Tek Yönlü (=Uni-directional assimilation)

5.1.1. İlerleyici benzetme (=progressive assimilation): Tetik sesin hedef sestem önce gelmesine denir: *haber>habar, kiraz>kirez, cumhuriyet>cummuriyed* (Ersöz, 2020, s.90)

5.1.2. Gerileyici benzetme (=regressive assimilation): Tetik sesin hedef sestem sonra gelmesine denir: *zafer>zefer, şekerleme>şekelleme* (Ersöz, 2020, s.92).

5.2. İki yönlü benzetme (=bi-directional assimilation)

5.2.1. İkiyanlı benzetme (=bilateral assimilation): *barabar “beraber”, amanat “emanet”* (Ersöz, 2020, s.56).

5.2.2. Çifte benzetme (=double assimilation): *gorbagor “gor be gor”* (Ersöz, 2020, s.56).

5.2.3. Karşılıklı benzetme (=benzeşme) (=reciprocal assimilation): *o+bir>öbür, o+ile > öyle, takye>takke, çimtük>çimtik>çimçik>çimcik>cimcik.*

6. Benzetmenin Kalıcılığına Göre
 - 6.1. Kalıcı benzetme (=stable assimilation): *o+bir>öbür, o+ile>öyle*.
 - 6.2. Geçici benzetme (=variable assimilation): *yalnız>yannız, gideller “giderler”*.
7. Benzetmenin Cümledeki Yerine Göre
 - 7.1. Kelime içinde (=intra-lexemic): *peşimden>peşimnen* (Ersöz, 2020, s.93).
 - 7.2. Kelimeler arasında (=inter-lexemic): *gird dene “kırk tane”* (Ersöz, 2020, s. 92).
8. Bağlantılı Benzetme: Bir söz zincirinde aykırılışma ve benzetmenin ardı ardına olması durumuna denir. Burada yalnızca aykırılışma+benzetme örnekleri bulunmaktadır. Ancak yeni bulgularla birlikte bu kombinasyonlar artabilir: *İzde->isde->iste-, cübbe>cüpbe>cüppe, kızgan->kısgan->kıskan-, kıcık>kıcık>gıcık*.

Sonuç

Mevcut literatürdeki benzetme tanımının, terminolojisinin ve sınıflandırmasının, Türkoloji çalışmalarında elde edilen yeni veriler ışığında tekrar ele alınması gerektiği görülmüştür. Çünkü mevcut tanımlarda, yalnızca tek yönlü olduğunu belirten “bir sesin diğer sesi etkilemesi”, yalnızca bir kelime içinde olduğunu belirten “bir kelimedede” ifadesi, bu ses olayını yalnızca ünlülerin veya yalnızca ünsüzlerin kendi arasında olduğunu belirten ifadeler bulunmaktadır. Oysaki Türkçede yapılan uygulamalı çalışmalar, benzetmenin sadece tek yönlü değil iki yönlü de olduğu, sadece bir kelime ile sınırlı olmayıp kelimeler arasında da olabildiği ve etkileşimin yalnızca ünlüler veya yalnızca ünsüzler arasında değil ünlüler ve ünsüzler arasında da olduğuna dair pek çok örnek sunmaktadır. Ayrıca, bu makalede benzetme sonucunda ortaya çıkan yeni şeklin geçici veya kalıcı nitelikte oluşuna da dikkat çekilmiştir.

Dolayısıyla bizce en kapsamlı tanım, “bir söz zincirindeki yakın veya uzak seslerin birbirlerini çeşitli bakımlardan az ya da çok etkileyerek geçici veya kalıcı olarak gerçekleştirdikleri özellik aktarımıdır” şeklinde olmalıdır.

Gelecekte Türkçedeki uygulamalı çalışmalar arttıkça, konuyla ilgili yeni ve farklı verilerin ortaya çıkarılması ve burada teklif edilen sınıflandırmanın da tekrar ele alınması mümkündür. Ancak şimdilik eldeki verilere göre yeterli bir asimilasyon sınıflandırmasının sunulduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar | References

- Banguoğlu, T. (1974). Türkçenin Grameri. Baha Matbaası.
- Deny, J. (1941). Türk dili grameri. Çev: Ali Ulvi Elöve.
- Ergin, M. (2009). Türk dil bilgisi. Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Ersöz, S. (2020). Türkiye'deki Ahıska Türkleri ağzı. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2002). Uşak ili ağzları. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). Gramer Terimleri Sözlüğü, Genişletilmiş 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pavlik, R. (2009). A Typology of assimilations, SKASE Journal of Theoretical Linguistics, 6(1) s.2-26.
- Tadash, H. (2012). Kunduz ili İmamsahip ilçesi ağzı [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuna, O. N. Türk Dili Ders Notları.
- Türkçe Sözlük (2019). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vardar, B. (2002). Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü. Multilingual Yayınları.